

SOCIETAS

17

UREDNIK
ANKA JAKŠIĆ

GLOBALIZACIJA – MIT ILI STVARNOST

SOCIOLOŠKA HRESTOMATIJA

*Priručio, predgovor napisao
i priložima opremio*

VLADIMIR VULETIĆ

Tekstove preveli

Vladimir Vuletić, Zorana Todorović,
Milanka Radić

Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
Beograd, 2003

Vladimir Vuletić

GLOBALIZACIJA – PRO ET CONTRA

Zbornik radova koji je pred nama pre će, nadamo se, zbuniti čitaoca nego što će mu razjasniti šta je globalizacija i šta se u globalnoj eri zbiva. Izražena nada vezana je za činjenicu da je vreme jasnih, nedvosmišljenih koncepata prošlo. Razlog za to ne nalazi se u nekom pomodnom intelektualnom hiru, već u uvidu u savremenu stvarnost koja je neprozirna, maglovita, prožeta protivurečnostima i nada-sve neuhvatljiva za statičnu, jednostavnoj generalizaciji sklonu misao.

Osim toga, ljudske predstave o stvarnosti i stvarnost sama međusobno se prožimaju kao nikada do sada, što, s jedne strane, doprinosi njihovom susretanju kroz dvostruku refleksivnost (Giddens, 1990), ali istovremeno, s druge strane, utiče na to da se stvarnost još više komplikuje i time još snažnije opire nedvosmišlenom razumevanju i objašnjenju. Misao koliko god da je suptilna, a posebno ako to nije, ne može obuhvatiti sve odnose, sve aktere i sve bogatstvo u njihovom izražavanju. To u krajnjoj liniji i nije cilj nauke. Problem je u tome što se broj aktera, njihov značaj i veze koje međusobno uspostavljaju menjaju sve brže, odnosno što se, s jedne strane, zgušnjavaju vreme i prostor (Harvey, 1996) i što se, s druge strane, u dubinskim nivoima društvene stvarnosti (Gurvič, 1977) dešavaju takve turbulencije koje, iz časa u čas, izbacuju na površinu druge determinističke nivoe od kojih su neki potpuno novi i ranije nepoznati.)

Suočena sa takvom stvarnošću, teorijska misao insistira na ustanovljivanju određenih konstantnih veza ne bi li bar na nivou virtualne stvarnosti povratila spokoj izgubljen u svakodnevnom životu. To nije sve. Što je stvarnost više neuhvatljiva, misao se sve tvrdoglavlje trudi da je uhvati, oiviči, zatvori u konstrukcije koje postaju sve jednostavnije.

Otuda je u javnosti zastupljeno mnoštvo jednostranih i isključivih pogleda (stereotipa) o savremenoj stvarnosti i svetu koji nas okružuje. Pojedinačna misao, dakle, postaje sve suženija, stvarnost sve raznovrsnija, a rezultat je udaljšavanje teorijske misli od svoga osnovnog cilja – da tu stvarnost pojmi.

Ilustraciju navedenog stava predstavljaju teorije o globalizaciji koje su dominirale krajem osamdesetih i u prvoj polovini devedesetih godina – upravo u vreme kada su došle do izražaja posledice snažnih turbulencija na globalnom nivou – u kojima su se polarizovala dva međusobno suprotstavljena stava o prirodi moderne epohe. Jedan je ukazivao na pojavu nove globalne „zlatne epohe“ koja se gotovo preko noći pojavila nakon pada Berlinskog zida (Fukujama, 1992), a drugi je u tom pogledu insistirao na nepromenljivosti ostajući bezmalo slep za promene nastale u raznim sferama društvenog života poslednjih tridesetak godina ističući eventualno umnožavanje ranijih problema (Hantington, 1996). Takvi stavovi su se iscrpljivali u sukobima oko suštine savremene stvarnosti, a suština je izmicala ostavljajući izolovanu misao u vrtlogu besmislenosti.

Savremena teorijska misao, ako je icke samorefleksivna, mora dovesti u pitanje samu sebe. Ona više nema oslonca ni u prošlosti, ni u budućnosti ali ni u sadašnjosti. Ranije pozivanje na prošlost i značaj koji je ona imala uticali su na potrebu za njenom stalnom rekonstrukcijom, što je dovelo do njenog relativizovanja. To se desilo stoga što oni koji imaju moć, posredno, stalno, iznova prilagođavaju istoriju sopstvenoj trenutnoj ulozi, položaju i potrebama tako da je prošlost postala neizvesnija od budućnosti. Budućnost, s druge strane, sama po sebi neizvesna, postala je još neizvesnija jer sve manje zavisi od prošlosti i sadašnjosti. Sadašnjost koja je naizgled najizvesnija ponajviše je neizvesna. Ona, reklo bi se, više ne postoji. Biti *sada i ovdje* kao da više ne postoji. Posredstvom televizije, radio-stanica, Interneta i mobilnih telefona mi smo *uvek i svuda*. Nalazimo se u virtuelnom prostoru koji postaje supstitut za stvarni prostor. Taj prostor, međutim, i jeste stvaran u meri u kojoj je zajednički milionima različitih ljudi koji se nalaze na drugim mestima. Jedanaestog septembra zahvaljujući

direktnom prenosu katastrofe misli i osećanja miliona ljudi koji su se nalazili hiljadama kilometara daleko bili su u istom trenutku identični mislima i osećanjima onih koji su se nalazili samo koji kilometar udaljeni od zgrade u koju je udario drugi putnički avion. Oni koji su jedini doživeli stvarnost koja je postala zajednička milionima drugih – ne postoje. Ili su mrtvi, ili je – ukoliko su preživeli – njihova predstava horor stvarnosti postala potpuno irelevantna. Oni mogu da izraze samo osećaj strave i užasa ili da prihvate doživljaj stvarnosti koji su nametnuli oni koji su bili svedoci toga čina, a to su milioni ljudi širom planete, odnosno oni koji su imali monopol u komentaranju zbivanja. Doživljaj stradalnika, iako jedini stvaran, utapa se u predstave o stvarnosti onih koji su bili svedoci njihovog doživljaja i onih koji su o tome izveštavali.

Nauči, reklo bi se, ne ostaje zbog toga ništa drugo nego da se bavi ne stvarnošću, nego predstavama o stvarnosti. Ostaje joj da se pita šta kažu oni koji stvarnost konstruišu, odnosno da se pita ko su oni i zašto konstruišu stvarnost onako kako je konstruišu.

Ne čudi zato što su neki autori skloni da o savremenim zbivanjima i procesima, dakle i o globalizaciji govore kao o mitu, konstrukciji intelektualaca, misaonom projektu (Burdijs, 1998). Pa ipak, to je samo deo priče. Konstrukcija dije, 1998). Pa ipak, to je samo deo priče. Konstrukcija stvarnosti nije još uvek stvarnost sama. Kao što smo rekli, stvarnost nadilazi misaone teorijske konstrukcije, ona se stvarnost nadilazi misaone teorijske konstrukcije, ona se poigrava sa njima. Drugi teoretičari ne vode računa o tome i drže se samo empirijskih činjenica, tačnije svog često jednostranog uvida u njih (Friedman, T., 2000). Treći, najzad, pokušavaju da povežu ove različite nivoe i da stvarnost sa stave u celinu koja integriše zbivanja i svest o zbivanjima. Taj pokušaj nimalo nije lak, zapravo on je najteži ali zato i najviše obećava.

Zbog toga se u savremenim raspravama o globalizaciji iskristalisalo na svakom od nekoliko različitih nivoa po ne- koliko različitih pravaca mišljenja, što je uticalo na to da predmet tih rasprava danas bude jedno od najkompleksnijih polja naučnog interesovanja. Da ironija bude potpunija, većini tih različitih pristupa gotovo jedini zajednički imenitelj je ideja o homogenizaciji sveta. Stvarnost se i u tom

pogledu još jednom poigrala i nadigrala teorijsku misao. Drugim rečima, pokazalo se da baš tu, u nauci, gde bi se s obzirom na njen razvoj i ambicije mogao očekivati visok stepen homogenizacije, dolazi do heterogenizacije svojstvene svakodnevnom životu.

Stereotipi nekada svojstveni zdravom razumu danas sve više prožimaju nauku o društvu. Nauka, ili bar ono što se prezentuje kao nauka, sve više se izjednačava sa publicistikom. Ne čudi otuda da su pojedini novinari i publicisti stekli veću slavu i imaju veći uticaj u debatama o globalizaciji nego mnogi viđeniji naučnici. Na primer, stereotipi kao „globalizacija = amerikanizacija“ dobili su snagu koja ne proističe iz argumenata, već iz propagande, odnosno njihove prihvaćenosti koja proizilazi iz jednostavnosti i prijemčivosti laika takvim idejama. Argumenti u savremenim raspravama postaju sve manje bitni jer ubrzanje društvenog života ne ostavlja prostora za njihovu proveru. Dovoljno je da se pojavi zgodna, efektna parola pa da automatski postane deo svakodnevnog života bez obzira na stepen teorijske ili empirijske zasnovanosti. Protivrečnosti, česte u takvim „argumentacijama“ kao da nikoga odveć ne zabrinjavaju, jer se nema vremena za osvrtnje na njihovu logičku konzistentnost. Na primeru stereotipa o amerikanizaciji to konkretno znači da govoriti o Americi (ma šta to odnositi na kontinent, državu, naciju, vladu) kao o glavnom akteru svetskih zbivanja koji ima jasne ciljeve usmerene u ovom ili onom pravcu isto je što i govoriti o globalizaciji. Takav zaključak, međutim, ne vodi se računa ni o teoriji ni o praksi. Drugim rečima, ne vodi se računa ni o pojmovnoj analizi ni o empirijski proverljivim razlikama koje postoje među tamošnjim akterima, kao da je sve jedno da li američka vlada, s jedne strane, donosi protekcionističke zakonodavne zaštite nacionalnog kapitala (a suprotno interesima međunarodnih sudova ili, s druge strane, da li pomaže aktivnosti globalnog kapitala i razvoj demokratije u zemljama Trećeg sveta. Ovo je samo jedan, ne ni najznačajniji primer kako svi oni koji drže katedru ili imaju kolumnu u uticajnom listu mogu sebi dozvoliti da o globalizaciji suvereno i

samouvereno govore bez potrebe da dublje objašnjavaju savremene događaje. Kao da su upornost i jednostranost ostale jedina merila uticalnosti objašnjenja.

Nаша je namera zato da u ovom zborniku prezentujemo različita gledišta koja u koliko možda i nisu, svako ponaosob, prožeta, što bi se staromodnim rečnikom reklo, dijalektičkim pristupom, zajedno uzeta i na jednom mestu objavljena upućuju na protivrečnosti savremene stvarnosti i njene teorijske recepcije.

RAZLIČITE KLASIFIKACIJE PRISTUPA ANALIZI GLOBALIZACIJE

Na osnovu do sada rečenog nadamo se da je jasno zbog čega su prva dva dela ovoga zbornika posvećena različitim pristupima analizi globalizacije, odnosno debati da li je globalizacija proces ili projekat.

Upoznavanje različitih nivoa, a u okviru njih različitih pristupa globalizaciji omogućeno je tekstovima Lesli Sklera, Dejvida Helda i Daglasa Kelnera. Svaki od tih tekstova na svoj način upućuje na različite dileme i polazne osnove autora koji se bave globalizacijom.

Ovde nije reč samo o različitim pristupima analizi globalizacije već i o različitim klasifikacijama pristupa. To je posle, pre svega, korišćenja različitih kriterijuma na osnovu kojih razni autori razvrstavaju pristupe globalizaciji ali i mnoštva pitanja koja se otvaraju oko ovog fenomena. Takvih kriterijuma ima mnogo, ali nisu svi podjednako značajni. U predloženim tekstovima dat je osvrt na neke od najuticajnijih i najznačajnijih klasifikacija, uz napomenu da ni za jednu od njih ne bismo mogli reći da zadovoljava sve standarde klasifikovanja. Razloga za to ima više, no dva su osnovna. Prvi je vezan za problem izbora kriterijuma, odnosno tiče se iscrpnosti i doslednosti klasifikacije. Drugi je vezan za problem razvijenosti teorija, odnosno za pitanje šta se može smatrati teorijom globalizacije, a šta manje ili više razvijenim gledištem ili teorijskom generalizacijom. Rasprava o ovim pitanjima odvela bi nas daleko i ovde samo skraćemo pažnju da taj problem treba imati u vidu.

HIPERGLOBALISTI, SKEPTICI I TRANSFORMACIONISTI

Među autorima koji su dali značajan doprinos širem i kompleksnijem shvatanju globalizacije nesumnjivo je i David Held (David Held). No, njegovo ime ovde pominjemo pre svega zato što je ponudio jednu značajnu i vrlo uticajnu klasifikaciju pristupa analizi globalizacije. Reč je o podeli na takozvane hiperglobaliste, skeptike i transformacioniste.

Podela na hiperglobaliste i skeptike naizgled je i u izvesnoj meri slična podeli na one koji globalizaciju vide kao projekat svetski uticajnih grupa i one koji je vide kao istorijski proces, ali se od nje bitno razlikuje. Jasnno, ovde mislimo na sličnosti koje se mogu ustanoviti između autora koji globalizaciju vide kao ideološki projekat i skeptika, odnosno hiperglobalista i zastupnika teze da je globalizacija proces. Sličnost se sastoji u tome da skeptici osporavaju postojanje globalizacije, a razlika je u afirmativnom odnosu koji hiperglobalisti imaju prema globalizaciji bez obzira na to da li je smatraju istorijskim procesom ili savremenim fenomenom bez presedana u ljudskoj istoriji. Sve to nije slučaj kod svih zastupnika shvatanja procesa globalizacije, a argumentacija koju skeptici koriste u osporavanju postojanja globalizacije razlikuje se od one koju koriste zagovornici teze o globalizaciji kao projektu.

Kada je o hiperglobalistima reč, treba imati u vidu da je to teorijski i ideološki nehomogena grupa autora koji se u pojedinim aspektima međusobno razlikuju ali koji, generalno posmatrano, imaju relativno sličan stav o značaju globalizacije u savremenoj epohi. Zajedničke crte ovog pristupa mogle bi se sažeti na sledeći način. Globalizacija predstavlja potpuno novo doba ljudske istorije, koje se karakteriše globalnom ekonomijom (kapitalizmom), globalnom politikom i globalnim civilnim društvom. Osim toga, pristalice ovog pristupa ističu da su moć i značaj nacionalnih država u stalnom opadanju.¹ Na određeni način ovo se doba može

¹ Susan Strejnđ to opadanje opisuje na sledeći način: „Kada kažem da se ... priroda države i njene uloge (*behavior/ promena*), to znači da je *ekonomska politika – industrial policy and trade policy – postala značajnija nego odbrana i spoljni poslovi*.” (Strange, 1995). U kasnijim radovima Strejnđvo ne verovao da je usled razvoja nuklearnog oružja rat postao gotovo neizbežan te otuda nestaje i ključna odbranbena funkcija države.

označiti epohom kraja nacionalnih država. Ključni faktori koji određuju i usmeravaju globalizaciju su kapitalizam i/ili tehnološki napredak, naročito u oblasti informatike i komunikacija. Posledice globalizacije, po njima, očigledne su u svim sferama društvenog života. Na kulturnom planu nastaje homogenizacija i mekdonaldizacija kulture. Na planu društvene strukture uočava se preoblikovanje sveukupnih društvenih odnosa, a u vezi sa tim je preoblikovanje osnovnih društvenih hijerarhija. Sve te promene vode, u krajnjoj liniji, ka stvaranju jedne nove globalne civilizacije (Held, 1999). Ovde je umesno dodati i Kastelsovo (Castels) zapažanje da se nehomogenost ove grupe ogleda i u odnosu prema posledicama globalizacije pa se može govoriti o „pozitivnim” i „negativnim” hiperglobalistima a, kao što smo već napomenuli, hiperglobalistima se mogu smatrati i autori koji zastupaju tezu da je globalizacija dugotrajan istorijski proces koji je svoju kulminaciju dosegao poslednjih decenija XX veka.

Kao odgovor na pomenute teze nastale su reakcije skeptika koji, takođe sa različitim ideoloških i teorijskih pozicija, tvrde u osnovi sledeće. Globalizacija je „mit” i ništa se radikalno u stepenu globalne integracije nije promenilo u odnosu na ranije periode, čak se može reći da je ekonomska integracija manje izražena nego krajem XIX i početkom XX veka (Hirst and Thompson, 1996). Ekonomska integracija je još uvek regionalna i odvija se između tri glavna fi-nansijsko-tržišna bloka, što je trend suprotan globalizaciji. Otuda i dodatna marginalizacija tradicionalno marginalizovanog Trećeg sveta. Nacionalne države i njihove vlade ne gube značaj! Naprotiv, od njihove sposobnosti da modeliraju transformativne strategije zavisi uspeh nacionalnih ekonomija (Weiss, 1998). Drugim rečima, nema ničeg novog pod suncem što ranije nije viđeno.

(Naizad, kao specifičan odgovor na ove međusobno različite, a delimično i suprotstavljene teze, javili su se autori koji, moglo bi se slobodno reći, danas čine *mainstream*, a koji pokušavaju da pokažu da je globalizacija realan proces, ali istovremeno kompleksan i protivurečan fenomen.) Takav stav se ponajbolje ogleda u novim pojmovima stvorenim da bi se opisao sadržaj aktuelne globalizacije. Antiteza globali-

zacija – lokalizacija sintetisana je u pojmu *glokalizacija*, koji generalno upućuje na prožimanje lokalnih sadržaja globalnim uticajima (Robertson, 1992). Specifičnije posmatrano kada je o kulturi reč, dihotomija homogenizacija–heterogenizacija prevaziđena je uvođenjem pojma *hibridizacija* kulture, a spor oko ključnih aktera koji deluju u savremenom svetu, gde jedni ističu nacionalne države, a drugi transnacionalne organizacije, pokušava se prevazići shvatanjem o postinternacionalnom dobu politike i postojanju dva relativno odvojena sveta – sveta nacionalnih država i sveta transnacionalnih organizacija (Rosenau, 1996; Vuletić, 2001).

Značaj ove klasifikacije u kojoj se razlikuju tri navedena pristupa ogleda se pre svega u tome što markira odnos pojedinih autora prema globalizaciji. Međutim, njen značaj i analitička vrednost blede onoga trenutka kada pokušamo da kroz tu prizmu sagledamo odnos pojedinih autora koje smo prethodno razvrstali u neku od navedenih grupa prema pojedinim otvorenim pitanjima u debatama o globalizaciji. Naime, kada je reč o pitanjima kao što su: kada počinje proces globalizacije; kakva je sudbina nacionalne države u epohi globalizacije; šta se dešava sa kulturom; ili kakve su posledice globalizacije, mogu se uočiti ozbiljne slabosti ove klasifikacije jer su autori iz različitih grupa po pojedinim pitanjima međusobno bliži od onih iz iste grupe i obrnuto.

Ovo zapažanje postaje naročito očigledno kada se dođe do pitanja uzroka, odnosno do problema objašnjenja dinamičke globalizacije. U tom pogledu mnogo vrednije su klasifikacije o kojima će biti reči u nastavku teksta.

GLOBALIZACIJA, MODERNIZACIJA, IMPERIJALIZAM I POSTMODERNISTIČKI ZAKRET

Zgušnjavanje vremena i prostora kao posledica ubrzanja društvenih interakcija odrazilo se i na nauku. Pojava nedavno karakteristična za prirodne i posebno primenjene nauke da se zbog kumulativnosti znanja ne osvrću na tradiciju, postaje sve više odlika društvenih i humanističkih nauka, s tom razlikom što u potonjem slučaju ima prostora za tumačenje po kome je pre reč o terminološkoj transformaciji istoznačnih pojmova nego o kumulaciji znanja koje re-

zultuje novim paradigrama i novim pojmovima. U tom smislu nije potpuno netačno reći da su teorije koje su u drugoj polovini XX veka dominirale u oblasti objašnjenja društvenog razvoja – teorija modernizacije i teorija zavisnosti, koja se u velikoj meri oslanja na teoriju imperijalizma – zamenjene teorijom globalizacije. Da li je reč o stvarnoj promeni ili se zbog različitih razloga pojam globalizacija koristi kao zamena bilo za pojam modernizacije bilo za pojam imperijalizma? Na ovo pitanje nije jednostavno nedvosmisleno odgovoriti. Izvesno je, međutim, da u mnogim shvatanjima globalizacije postoji slabije ili snažnije izražen uticaj neke od ove dve teorije. Ova tvrdnja bi se mogla ilustrovati Gidensovim shvatanjem globalizacije s početka devedesetih godina XX veka, u kome on globalizaciju direktno izvodi iz procesa modernizacije (Gidens, 1990) ili Korovom (Khor) „definicijom“ po kojoj je globalizacija „ono što smo mi u Trećem svetu nekoliko vekova nazivali kolonizacijom“ (prema: McGrew, 1996).

Međutim, mada je uticaj pomenutih teorija preteča veoma snažan, o globalizaciji se intenzivnije počelo govoriti onoga trenutka kada su pojedini autori, poput Rolanda Robertsona (Roland Robertson), pokušali, ma koliko to izgledalo nategnuto, da umesto pojmova modernizacija i kapitalizam u središte pažnje postavie globalizaciju kao proces *sui generis*. Suština ove promene ogledala se zapravo u tome da je i pored deklarativnog zalaganja za sveobuhvatnost u objašnjenju Robertsonova teorija globalizacije u prvi plan istakla zbivanja u kulturnom polju, zapostavljajući u dobroj meri ekonomske i političke činioce promena.

U tom smislu, mada na drugačiji način, Daglas Kelner (Douglas Kelner) ukazuje na dve važne podele. Prva je između autora kojima globalizacija služi da zameni pojam imperijalizma i drugih kojima ona zamenjuje pojam modernizacija. U oba slučaja globalizacija je poslužila kao ideološki, neutralniji termin ali je suština ostala ista. S druge strane, stvar se dodatno komplikuje podelom između modernista i postmodernista. Dok je za prve globalizacija proces standardizacije i homogenizacije, za druge globalizacija predstavlja izvor hibridizacije i stvaranja veće složenosti društvenih odnosa (Kelner, 1997).

Drugim rečima, u savremenim analizama globalizacije moguće je uočiti vidne tragove nasleđa koje daje za pravo onima koji razlikuju neomarksiističke, postmodernizacijske i globalizacijske teorije o globalizaciji, ali i ova podela biva dovedena u pitanje kada se ostavi po strani tradicija i kada se postave specifična pitanja ili krupnije dileme, pa kako lucidno zapaua Alen Skot (Alan Scott), globalizacija može biti interpretirana na politički ili na dijagnostički način, a ta razlika je bazičnija nego, na primer, razlika između marksiističkog i nemarksiističkog pristupa tom problemu (Scott, 1997: 3).

SVETSKI SISTEM – GLOBALNA KULTURA – GLOBALNO DRUŠTVO – GLOBALNI KAPITALIZAM

Poseban problem u navedenoj klasifikaciji, što nije nužno njena mana ali ni prednost, predstavlja činjenica da ona u obzir uzima sve radove i sve autore koji se bave savremenim društvenim pitanjima i problemima koji su u većoj ili manjoj meri protkani globalnim uticajima.

Za razliku od takvog pristupa, uticajni britanski sociolog Lesli Skler govori o četiri pristupa analizi globalizacije. Reč je o pristupima koji u centar pažnje stavljaju svetski sistem, globalnu kulturu, globalno društvo i globalni kapitalizam. Ovim pristupima zajednička je ideja da se savremeni problemi ne mogu rešavati na nivou nacionalnih društava, već se za njihovo adekvatno rešavanje moraju uzeti u obzir globalni procesi.¹

Osnovna zamerka svetskossistemskom pristupu tiče se naglašenog ekonomizma koji čak i kada uzima u obzir kulturu to čini kao da je ona izvedena iz ekonomije.² Osim toga, u konkretnim analizama zapaua se tendencija da se svetska ekonomija temelji na nacionalnim državama, odnosno terminu globalno i internacionalno se često javljaju kao sinonimi – interchangebible (Skair, 1999).

Globalno kulturni pristup se fokusira na probleme homogenizacije kulture i na uticaj kulture i mas-medija na po-ložaj individualnih i/ili nacionalnih identiteta u epohi globalizacije. Karakteristično je da najveći broj postmodernista koji govore o globalizaciji može biti svrstan upravo u ovaj pristup. Mada se o ovom pristupu ne može govoriti kao o homogenoj školi, moguće je zapaziti da kulturni činici imaju

prioritet u odnosu na ekonomske i političke, što predstavlja i osnovni problem ovoga pristupa.

Treba reći da je ovaj pristup pre komplementaran nego suprotstavljen trećem pristupu koji u fokusu ima globalno društvo, odnosno pojavu globalne svesti i njene implikacije za globalnu zajednicu. U taj pravac se svrstavaju autori koji insistiraju na mogućnosti stvaranja svetskog društva; zatim oni koji globalizaciju konceptualizuju kao zgušnjavanje vremena i prostora, dalje svi koji ističu ulogu supranacionalnih aktera; ili oni koji se bave ispitivanjem mogućnosti stvaranja svetske vlade itd. Osnovni problem ovoga pristupa je u tome što ideje iznedrene u okviru njega, mada provokativne, još uvek predstavljaju više utopističku nego realnu viziju i sliku globalizacije.³

Superiornijim u odnosu na prethodne Skler smatra svetskokaipitalistički pristup, kome i sam pripada, i kome je – naravno – u centru pažnje fenomen kapitalizma. U okviru ovoga pristupa takođe postoje različiti pokušaji teorijskih konceptualizacija koje idu za tim da odrede ključne aktere, strukturu i istorijski razvoj kapitalističkog sistema koji vodi ka globalizaciji.

Ono što, po našem mišljenju, predstavlja problem u okviru ovoga pristupa jeste činjenica da se ne vidi jasno zbog čega se on bino razlikuje od svetskossistemskog pristupa u čijem je centru pažnje takođe kapitalistički sistem. Naime, samo insistiranje da u svojim konkretnim analizama teoretičari svetskog sistema zaista koriste državo-centrični pristup još uvek ne znači da je ta teorija u svojoj osnovi državo-centrična, te je otuda bliskost između pomenutih teorija tolika da je teško opravdati njihovo razdvajanje. Uz to, očito je, što i sam Skler samokritički primećuje, da su u okviru ovoga pristupa zapostavljeni drugi globalni činici i snage koje vode ka globalizaciji (Skair, 1999).

GLOBALIZACIJA – PROCES ILI PROJEKAT, MIT ILI STVARNOST

Drugi problem o kome će u ovom zborniku biti reči tiče se značenja pojma globalizacija. Da bi se ma šta smislilo prema moglo reći o globalizaciji, najpre se valja odrediti proces ili pitanju da li taj pojam označava stvaran istorijski

je, kao što tvrde neki autori, reč o ideološkoj misaonoj konstrukciji, odnosno projektu koji su osmislile uticajne društvene grupe kojim se želi skrenuti pažnja sa stvarnih društvenih problema (Valerstein, Burdije, Čomski, Džordž). Ovo pitanje je značajno jer određuje naš ukupan odnos prema pojmu globalizacije i afirmiše, odnosno dovodi u pitanje smisao naših napora da izučavamo taj fenomen.

Autori koji o globalizaciji razmišljaju kao o stvarnom društvenom procesu, a mora se reći da su oni u većini, ne slažu se u mnogim pitanjima koja se tiču tog procesa. Razlike koje postoje među njima biće jasnije na osnovu teksta o klasifikacijama o kojima je bilo reči jer se one, između ostalog, odnose na pristupe koji globalizaciju vide kao duži ili kraći istorijski proces.

Za nas su u ovome trenutku važnije razlike i stavovi autora koji globalizaciju vide kao projekat.¹ Pre svega, treba reći da se osnovna razlika između njih odnosi na pitanje da li je globalizacija samo mit, prazna, odnosno bezpredmetna misaona konstrukcija (Volerstin, Hirst i Tompson) ili je reč o ideološkom projektu koji se zahvaljujući uticajnosti grupa koje ga podržavaju ostvaruje, odnosno koji ima realan sadržaj (Burdije).

Prvoj grupi autora pripadaju, pre svih, teoretičari svet-skog sistema, Za Volerstina, diskurs globalizacije predstavlja „u stvari ogromno nerazumevanje savremene realnosti obmanu koju su nam nametnule moćne grupe...“ (Valerstein, 1999: 1). Diskurs globalizacije, po njegovom mišljenju, vodi ka ignorisanju stvarnih pitanja i pogrešnom razumevanju stvarne krize u kojoj se svet danas nalazi. Svet se, po njemu, nalazi u dobu tranzicije, ali ne samo tranzicije nekoliko zaostalih zemalja koje treba da se priključe globalizaciji već transformacije celokupnog kapitalističkog sistema u nešto drugo. Budućnost je daleko od toga da bude izvesna, kaže Volerstein, ona je neizvesna i ključno pitanje danas nije da li se treba pokoriti procesu globalizacije ili ne, već šta da se radi kada ovaj proces počne da se mrví (Wallerstein, 1999: 2–3).

Ovakvim stavom je „bačena rukavica u lice“ svima koji pojam globalizacije koriste u analizi savremene stvarnosti. Međutim, ono što treba istaći u vezi s ovim stavom je či-

njenja da je njegovo ishodište u relativno suženom shvatanju globalizacije. Takav stav je razumljiv ako se globalizacija pojmi kao diskurs koji se odnosi samo na promene u tehnologiji (posebno informatičkoj) poslednjih dvadesetak godina, koje su dovele do porasta ekonomskog takmičenja na globalnom nivou (Chase-Dunn, 1999: 188–9). Tako shvaćena globalizacija u perspektivi svetskosistemske teorije za to ne može biti ništa drugo do deo jednog šireg procesa dugog trajanja.² Drugim rečima, sam po sebi, van šireg konteksta, ovaj pojam nema drugog do ideološkog značaja i značenja.

Džonatan Fridman, u tom smislu, dovodi u pitanje diskurs globalizacije. Za njega su teorije globalizacije puki opis stvarnosti bez stvarnog teorijskog značaja. Da stvar bude nepovoljnija, nije reč ni o celovitom opisu već samo o slici koju o savremenom svetu ima jedna relativno uska grupa ljudi (Friedman, 2000).

Ovim stavom se približavamo drugoj grupi autora koja o globalizaciji razmišlja kao o projektu. Reč je o naglašeno aktivistički orijentisanim piscima koji globalizaciju vide, pre svega, kao neoliberalni projekat uticajnih grupa, koji se ostvaruje i ostavlja bolne posledice na društvo u celini, a posebno na tekovine države blagostanja. U tom smislu, mada nesaglasni u mnogim pitanjima, za čije raspravljanje ovde nema prostora, kao ključne autore treba istaći Pjera Burdijea (Pierre Bourdieu, 1998), Noama Čomskog (Chomsky, 1999), Suzan Džordž (George, 1999) i mnoštvo antipodističkih aktivista i ideologa iz redova nove-nove levice. Za sve njih je, međutim, karakterističan stav da globalizacija predstavlja snažnu ideju koja opravdava globalno „divljanje“ kapitalizma, odnosno besprizorno sticanje profita na račun marginalizovanih pojedinaca i grupa.

Suzan Džordž ističe „da kada jednom shvatimo da neoliberalizam nije sila poput gravitacije, već potpuno veštačka tvorevina, razumećemo, takođe da ono što su ljudi stvorili drugi ljudi mogu da promene...“ (George, 1999). Po

² Čejz-Dan u tom smislu ističe: „Savremene tehnološke promene i ekspanzija međunarodne trgovine i investicija samo su deo promena dugog trajanja (long-time changes)“ (podvukao V. V.). (Chase-Dunn, 1999: 189)

je, kao što tvrde neki autori, reč o ideološkoj misaonoj konstrukciji, odnosno projektu koji su osmislile uticajne društvene grupe kojim se želi skrenuti pažnja sa stvarnih društvenih problema (Valerstein, Burdije, Čomski, Džordž). Ovo pitanje je značajno jer određuje naš ukupan odnos prema pojmu globalizacije i afirmiše, odnosno dovodi u pitanje smisao naših napora da izučavamo taj fenomen.

Autori koji o globalizaciji razmišljaju kao o stvarnom društvenom procesu, a mora se reći da su oni u većini, ne slažu se u mnogim pitanjima koja se tiču tog procesa. Razlike koje postoje među njima biće jasnije na osnovu teksta o klasifikacijama o kojima je bilo reči jer se one, između ostalog, nose na pristupe koji globalizaciju vide kao duži ili kraći istorijski proces.

Za nas su u ovome trenutku važnije razlike i stavovi autora koji globalizaciju vide kao projekat. Pre svega, treba reći da se osnovna razlika između njih odnosi na pitanje da li je globalizacija samo mit, prazna, odnosno bezpredmetna misaona konstrukcija (Volerstin, Hirst i Tompson) ili je reč o ideološkom projektu koji se zahvaljujući uticajnosti grupa koje ga podržavaju ostvaruje, odnosno koji ima realan sadržaj (Burdije).

Prvoj grupi autora pripadaju, pre svih, teoretičari svet-skog sistema. Za Volerstina, diskurs globalizacije predstavlja „u stvari ogromno nerazumevanje savremene realnosti – obmanu koju su nam nametnule moćne grupe.“ (Wallerstein, 1999: 1). Diskurs globalizacije, po njegovom mišljenju, vodi ka ignorisanju stvarnih pitanja i pogrešnom razumevanju stvarne krize u kojoj se svet danas nalazi. Svet se, po njemu, nalazi u dobu tranzicije, ali ne samo tranzicije nekoliko zaostalih zemalja koje treba da se priključe globalizaciji već transformacije celokupnog kapitalističkog sistema u nešto drugo. Budućnost je daleko od toga da bude izvesna, kaže Volerstein, ona je neizvesna i ključno pitanje danas nije da li se treba pokoriti procesu globalizacije ili ne, već šta da se radi kada ovaj proces počne da se mrvli (Wallerstein, 1999: 2–3).

Ovakvim stavom je „bačena rukavica u lice“ svima koji pojam globalizacije koriste u analizi savremene stvarnosti. Međutim, ono što treba istaći u vezi s ovim stavom je či-

njenica da je njegovo ishodište u relativno suženom shvatanju globalizacije. Takav stav je razumljiv ako se globalizacija pojmi kao diskurs koji se odnosi samo na promene u tehnologiji (posebno informatičkoj) poslednjih dvadesetak godina, koje su dovele do porasta ekonomskog takmičenja na globalnom nivou (Chase-Dunn, 1999: 188–9). Tako shvaćena globalizacija u perspektivi svetskosistemske teorije zato ne može biti ništa drugo do deo jednog šireg procesa dugog trajanja.² Drugim rečima, sam po sebi, van šireg konteksta, ovaj pojam nema drugog do ideološkog značaja i značenja.

Džonatan Fridman, u tom smislu, dovodi u pitanje diskurs globalizacije. Za njega su teorije globalizacije puki opis stvarnosti bez stvarnog teorijskog značaja. Da stvar bude nepovoljnija, nije reč ni o celovitom opisu već samo o slici koju o savremenom svetu ima jedna relativno uska grupa ljudi (Friedman, 2000).

Ovim stavom se približavamo drugoj grupi autora koja o globalizaciji razmišlja kao o projektu. Reč je o naglašeno aktivistički orijentisanim piscima koji globalizaciju vide, pre svega, kao neoliberalni projekat uticajnih grupa, koji se ostvaruje i ostavlja bolne posledice na društvo u celini, a posebno na tekovine države blagostanja. U tom smislu, mada nesaglasni u mnogim pitanjima, za čije raspravljane ovde nema prostora, kao ključne autore treba istaći Pjera Burdijea (Pierre Bourdieu, 1998), Noama Čomskog (Chomsky, 1999), Suzan Džordž (George, 1999) i mnoštvo antiglobalističkih aktivista i ideologa iz redova nove-nove levice. Za sve njih je, međutim, karakterističan stav da globalizacija predstavlja snažnu ideju koja opravdava globalno „divljanje“ kapitalizma, odnosno besprizorno sticanje profita na račun marginalizovanih pojedinaca i grupa.

Suzan Džordž ističe „da kada jednom shvatimo da neoliberalizam nije sila poput gravitacije, već potpuno veštačka tvorevina, razumećemo, takođe da ono što su ljudi stvorili drugi ljudi mogu da promene...“ (George, 1999). Po

² Čejz-Dan u tom smislu ističe: „Savremene tehnološke promene i ekspanzija međunarodne trgovine i investicija samo su deo promena dugog trajanja (long-time changes)“ (podvukao V. V.). (Chase-Dunn, 1999: 189)

njenom mišljenju, nukleus neoliberalizma predstavljali su Friedrich von Hayek (Friedrich von Hayek), Milton Friedman (Milton Friedman) i njihovi donatori koji su stvorili čitavu mrežu fondacija, instituta, istraživačkih centara, publikacija, novinarstva i naučnika koji su širili neoliberalnu doktrinu i učili je neumoljivom (George, 1993).

Posledice neoliberalizma, po mišljenju ovih autora, katastrofalne su i očigledne u raznim oblastima društvenog života. Pre svega, ekonomija je zauzela ključno mesto u društvenim procesima, što je dovelo do dehumanizacije, različitih vidova otuđenja i eksploatacije ljudskih i prirodnih resursa bez presedana u istoriji. Tokovi kapitala su ostali van društvene i državne kontrole. Kapital je u potrazi za jeftinijim resursima i manjim troškovima napuštao zemlje sa velikim porezima koji su bili ekonomski osnov države blagostanja itd.

Na kraju, kada je o ovoj grupi autora reč, treba primetiti da osim provokativnih i lucidnih zapažanja malo toga ostaje što bi u teorijskom pogledu bilo značajno za analizu globalizacije. Takav zaključak se nameće pre svega s obzirom na činjenicu da je njihovo shvatanje globalizacije svedeno samo na jednu vrlo usku pa i nepotpunu ideološku dimenziju. Kritikujući jednu ideologiju, sami su se poslužili drugom ideologijom, bilo da je reč o levičarskoj (Burdije, Falk, George), klasično liberalnoj (sa kojom povremeno ko-keira Čomski) ili anarhističkoj poziciji (većina anti-globalističkih aktivista). S druge strane, insistiranje na shvatanju globalizacije kao relativno skorašnjeg fenomena koji se veže za tačerezam i reganizam ili za takozvani Vašingtonski konsenzus, dakle za osamdesete, odnosno devedesete godine XX veka, nije ni moglo ostaviti prostora da se globalizacija sagleda u širem istorijskom kontekstu. Takođe, insistiranje da se globalizacija vidi kao proizvod političke volje nije ostavilo prostora da se o savremenom kapitalizmu razmišlja na način koji bi dopustio da se on sagleda kao posledica nužnog istorijskog razvika toga sistema, bez obzira na njegove posledice koje, treba i to reći, oni jednostrano sagledavaju.

S druge strane, kao što smo već napomenuli, značajan broj autora o globalizaciji razmišlja kao o istorijskom pro-

cesu. U tom kontekstu globalizacija postaje zaista predmet sociološkog interesovanja koji prevazilazi nivo kritike ideologije. Tek odlukom da se globalizacija shvati kao realan proces otvaraju se vrata koja vode u širok prostor aktualnih debata vezanih za različite aspekte ove problematike. Naravno, možemo se sada, poput Skocla, zapitati „da li mi sami doprinosimo samoispunjenju proročanstva, prihvatajući istu logiku neizbežnosti (globalizacije)...“ čak i ukoliko se suprotstavljamo njenim efektima. No, s druge strane, zar isto ne važi i kada je u pitanju bilo koji drugi koncept razvijen u društvenim naukama. Zar, najzad, i prihvatanje koncepta društva ili nauke takođe ne znači da doprinosimo „samoispunjenju proročanstva“ vezanog za ove pojmove. Mogla bi se, dakle, povesti debata o tome da li su društvo i nauka takođe mitovi, što postmodernisti i čine, ali tada već počinje rasprava radi rasprave, a realni problemi kao što su posledice i uzroci društvenih zbivanja ostaju u drugom planu.

Upravo zato rasprava o uzrocima i posledicama globalizacije ima neretko karakteristike klasičnih socioloških rasprava o uzorcima i posledicama različitih društvenih procesa analiziranih u istoriji sociologije. Iz tog razloga čini se da upravo u ovim oblastima ima najmanje epistemoloških i teorijskih proboja. Ponavljaju se, često bez pozivanja na uzore, gledišta klasičnih sociologa i stanovišta teorija koje su dominirale većim delom nedavno završenog veka. Svest o tom problemu postoji, i to će se najbolje videti u tekstu Rolanda Robertsona, ali osim te svesti teško da ćemo i u njegovoj teoriji naći nešto radikalno novo što već na ovaj ili onaj način nije sadržano u delu nekog od prethodnika. Ovakva ocena nekome će se učiniti preoštira s obzirom na to da ima određenih novih sinteza, kao i pokušaja da se afirmišu neki zapostavljeni deterministički činioci (Bek), ali predani istoričari socioloških ideja zasigurno bi našli odblese prethodnih ideja u svakoj od teorija koje pretenduju da se nazovu teorijama o globalizaciji.

No, nezavisno od toga, naša je namera bila da čitaoca upoznamo sa nekim od ključnih objašnjenja uzroka globalizacije. Naravno, ovaj deo se unekoliko preklapa sa prethodnim pa radove koje smo predstavili da bismo reprezen-

tovali objašnjenja globalizacije mogu biti dopunjeni ne samo mnoštvom izostavljenih radova, za koje ne bi bilo dovoljno prostora ni u višestruko obimnijem zborniku, već i nekim od radova koji su predstavljeni u drugom delu, a koji reprezentuju stav o globalizaciji kao procesu.³

RAZLIČITE VRSTE OBJAŠNJENJA GLOBALIZACIJE

Upravo na razlikovanju ovih činilaca koji predstavljaju ključne faktore objašnjenja globalizacije Ulrich Bek (Ulrich Beck) razlikuje dva osnovna pristupa u analizi globalizacije. S jedne strane su autori koji insistiraju na postojanju dominantne logike globalizacije poput Volerstina, Rozenaua, Gilpina, Helda, Robertsona ili Apaduraja, dok su s druge strane oni autori koji sugerišu i koriste čitav set uzročnih činilaca u objašnjenju globalizacije (Beck, 2000). Mada u metodološkom pogledu interesantna, u ovoj klasifikaciji teorija se kao problem pojavljuje nemogućnost razvrstavanja autora koji su te teorije postavili. Naime, u svojim tekstovima autori često nisu „dosledni“, već uvek iznova rekonceptualizuju svoju poziciju, što nije čudno s obzirom na stalne promene u savremenom svetu, brzinu kojom se razdvoji pojavljuju i opseg polja na koje se globalizacija odnosi. Drugi, ozbiljniji problem ove klasifikacije je u tome što, s jedne strane, retko ko danas govori isključivo samo o jednom činioću, ali s druge, većinom su ti autori postali uticajni upravo po tome što su skrenuli pažnju na pojedine faktore globalizacije i time afirmisali pojedine „teorije“.

U tom smislu se i sam Bek proslavio stavljajući u prvi plan ideju rizika u kontekstu ekološke dimenzije globalizacije (Beck, 1992; 1999), dok je Šo (Shaw) istakao rat kao uzrok globalizacije (Shaw, 1999; 2000); Held, Rozenau (Rozenau,

³ Pre nego što nešto više kažemo o objašnjenjima globalizacije i njenim posledicama, treba istaći da je reč samo o nekim pitanjima, odnosno debatama koje se o globalizaciji vode. Brojne rasprave koje se odnose na pitanja budućnosti nacionalne države, vremena nastanka globalizacije, globalizacije, pomenimo samo one najopštije, niz specifičnih razloga kao što su siromaštvo, ekologija, položaj žena u globalizovanom svetu, itd., ovde neće biti analizirane zbog ograničenog prostora, a na svakom bih predmet neke buduće hrestomaije.

2000), Gilpin (Gilpin, 2000) na različite načine svoju pažnju fokusiraju na političku dimenziju; Suzan Strenđ (Strange, 1996) i Keniči Omae su, mada nisu jedini, naglasili tehnološku dimenziju; Apaduraj je, mada ističe značaj komunikacione tehnologije, najviše raspravljao o uticaju migracija na proces globalizacije (Appaduraj, 1996); kapitalizam u prvi plan ističe Skler (Skler 1991; 2000); o ulozi finansijskih tržišta govori pored ostalih i Soros (Soros, 1998); geografsku dimenziju je afirmisao Harvi (Harvey, 1996); a urbanu dimenziju globalizacije Saskia Sassen (Sassen, 1996)....

S druge strane, autori poput Gidensa, koji su u početku insistirali na više dimenzija neophodnih za razumevanje globalizacije, vremenom svoju pažnju usmeravaju na pojedine dimenzije, u Gidensovom slučaju tehnološku ili još specifičnije komunikacijsko-tehnološku (Giddens, 1990; 1999), a neki, poput Mittelmana, danas govore o *globalizacijskom sindromu* dok su u ranijim radovima prevashodno bili zainteresovani za uže ekonomske činioce (Mittelman, 1996; 2000).

POSLEDICE GLOBALIZACIJE

Završni deo ovoga zbornika odnosi se na, široj javnosti možda najinteresantnije pitanje, posledice globalizacije.

Govoriti o posledicama globalizacije znači, ili bar u izvesnoj meri podrazumeva, ocenjivati, odnosno vrednovati ostvarene i očekivane efekte jednog širokog i dugotrajnog procesa. To, dugim rečima, znači zauzeti određeni moralni i vrednosni stav prema pojavama.

Problem nastaje onoga trenutka kada se suočimo sa različitim ocenama. Da li je dobro ili loše što nacionalna država ima sve manje suvereniteta i autonomije? Naučna objektivnost podrazumeva, bar za one koji prihvataju takvu mogućnost, vrednosnu neutralnost. Naravno, izbor između vrednosne neutralnosti i zauzimanja određenog manje-višeg jasnog vrednosnog stava, takođe, podrazumeva određeni vrednosni izbor. Da li je, s tim u vezi, dovoljno ukazati na neku pojavu i reći „ko ima uši neka čuje“ ili „rekoh i spasih dušu svoju“, ili po cenu gubitka mere i isticanja jednostranih gledišta, insistirati na pogubnosti određenih aktivnosti? To je tek prva teškoća pred kojom se nalazi svako

ko sa naučnim pretenzijama govori o posledicama globalizacije. Druga teškoća sastoji se u tome što afirmacija jednih vrednosti istovremeno može značiti degradaciju drugih. Može li se sloboda pojedinca pretpostaviti društvenoj jednakosti i *vice versa*? Treća teškoća se sastoji u tome što proces(i) globalizacije nije završen i teško je reći da li su dosadašnji efekti konačni ili će se i oni vremenom preobraziti u nešto drugo, pa čak i u svoju suprotnost. Da li globalno širenje demokratskih režima, s druge strane, vodi istovremeno ka degradaciji demokratije na izvoru? Četvrti problem vidimo u tome što je reč o procesu koji ostavlja raznorodne, često međusobno suprotstavljene posledice posmatrano sa jednog vrednosnog stanovišta. Da li proširenje slobode u privrednoj aktivnosti za jedne znači nemogućnost ostvarenja te iste slobode za druge. Peto, čak i kada se polazi od istog vrednosnog stanovišta i kada se posmatra samo jedna dimenzija ostaje problem različitog shvatanja kratkoročnih i dugoročnih efekata. Da li kapitalizam ulazi u fazu ekspanzije ili sece granu na kojoj sedi? Najzad, treba imati u vidu da ovakve epohalne promene ostavljaju traga i na same vrednosne sisteme bilo da modifikuju stare, bilo da stvaraju nove. Da li se iz perspektive konsumerizma, odnosno jednog potrošačkog društva upšte mogu postavljati ovakva pitanja? Kako na kraju krajeva objasniti činjenicu da i pored toga što postoje empirijski potvrđeni podaci da se globalizacijom povećava jaz između bogatih i siromašnih upravo državni siromašnih zemalja čekaju u redu i na sve načine pokušavaju da privuku kapital koji će ih, relativno posmatrano, učiniti još siromašnijima? Da li zagovornici globalizacije provociraju antiglobalizacijske tendencije i da li antiglobalizacijski pokreti vode ka globalizaciji samim time što se globalno organizuju? Da li se iz tople sobe može kritikovati seća šuma ili – što je isto – kakva je težina kritike globalizacije od strane autora koji svoje tekstove distribuiraju koristeći Internet? Da li se mogu izbeći „loše“ a zadržati „dobre“ posledice totalnih pojava kao što je globalizacija? Može li se, drugim rečima, sa jednog novčića odbaciti pismo, a zadržati glava, pa i ako može, da li je to još uvek novčić ili falsifikat? Da li nam teorijsko znanje, s obzirom na sve navedene nedoumice koje

nije u mogućnosti da reši na validan način, daje za pravo da se pozivamo na njega? Znači li to da je teorijska doslednost napuštanje teorije? Ili, pak, treba istrajavati na teorijskom pristupu ne razmišljajući, kao što je sugerisao Veber, o mogućnosti da ono da konačne i zadovoljavajuće odgovore.

RAZLIČITA VIDENJA POSLEDICA GLOBALIZACIJE

Debata o posledicama globalizacije započela je kao odgovor i kao kritika jednog širokog univerzalističkog stava, skupa predviđanja i očekivanja koje je prezentovano kao proširenje sveukupne ljudske slobode, kreativnih mogućnosti, ljudskih prava, prestanka međusobnih sukobljavanja, ukidanja tržišnih ali i kulturnih barijera kroz sveopštu povezanost ljudi radi porasta opšteg blagostanja i ostvarenja najdubljih potreba ljudske prirode. Kao paradigama tog stava krajem osamdesetih godina prošlog veka pojavio se Fukujamin rad *Kraj istorije i poslednji čovek*. Pad Berlinskog zida kao da je potvrdio takva očekivanja. Kada je te iste godine Timothy Berners-Lee predstavio *World Wide Web* (WWW), koji je revolucionisao Internet, činilo se da je san počeo da se ostvaruje. Razvoj tehnologije omogućio je povezanost ljudi širom planete a razvoj saobraćajnih sredstava relativno jevtin transport ljudi i robe širom sveta. Transport informacija postao je zahvaljujući Internetu gotovo besplatan. Satelitska komunikaciona mreža i svetske televizijske stanice omogućile su istovremenu informisanost ljudi širom planete o događajima koji se dešavaju daleko od njih, tako da je sada svaki seljak bolje informisan o svetnim zbivanjima nego predsednik vlade neke države pre sto godina (Gidens). Opskrbljenost i dostupnost najrazličitije robe iz svih krajeva sveta, takođe su upotpunjavali ružičastu sliku sveta. Ekonomski rast koji leži u osnovi mnogih od navedenih probitaka takođe je bio očigledan. Uključivanje sve više zemalja iz Trećeg sveta u globalne ekonomske tokove kao i fantastičan uspeh nekih od njih ukazivali su da bi i jaz između Prvog i Trećeg sveta takođe mogao biti rešen. Stabilnost takvog globalnog sistema nije bila sporna. Čak i velike finansijske krize, kao meksička 1994–5, pokazale su da sistem može iz njih izaći bez problema, štaviše u izvesnoj meri ojačan. Političke slobode i zaštita individual-

ni i kolektivnih ljudskih prava stavljani su u centar interesovanja politički zainteresovane javnosti i moglo bi se reći da je time prokrčen put univerzalnoj ljudskoj potrebi za znanjem od strane drugih. Drugim rečima, nova epoha je bila na pomolu, dobila je i svoje ime (*Global age*) a konotacija je bila više nego pozitivna.

Da li su ovo bile stvarne posledice globalizacije ili eho životnog iskustva i životnih perspektiva modernista i neoliberala? (Bauman)

Nedugo nakon prvobitnog oduševljenja i optimizma, što je, takođe, karakterisalo novu epohu, na predstavljeni sliku posledica globalizacije svalila se čitava lavina kritika sa svih strana. O globalizaciji je počelo da se govori kao o: „kontrarevoluciji kapitala“ (Gill); „neoliberalnom mitu“ (Wallerstein); „stampeđu neoliberalne ideologije“; „opravdavajućem mitu“ (Burdije); „raspojasanoj predatorskoj globalizaciji“ (Falk), a posledice globalizacije viđene su kao ljudska alienacija, socijalna polarizacija, prostorna segregacija, globalni apartheid, mekdonaldizacija kulture, transformacija država u kvazidržave; ekološko zagađenje bez presedana, uništavanje demokratskih tekovina, ljudskih i radničkih prava; ukidanje države blagostanja, pa i samouništavajući mehanizam kapitalizma.

Parafrazirajući Marksa, mogli bismo reći da su se sve sile stare Evrope i Amerike udružile u borbi protiv globalizacije, neoliberalne ideologije, transnacionalnih kompanija i globalne vlade. Socijalisti i konzervativci, radikalni i socijaldemokrati, postmodernisti i fundamentalisti, nacionalisti i feministi.

Spisak negativnih posledica koje svi oni navode više je nego dugačak. Moglo bi se zapravo reći da se svakim danom dopunjava i da mu se nekritički pridodaju sva zla ovoga sveta. Interesantno je, takođe, da se gube razlike između različitih tradicionalnih ideoloških neprijatelja u pogledu sagledavanja posledica globalizacije (tek vrlo sofisticirana, ponekad i napadno nategnuta, analiza može razlučiti ideološke pozicije kritičara). Levičari su se odjednom našli zainteresovani za odbranu demokratije i nacionalne države, a konzervativce tišti briga za ljudska prava. Moglo bi se reći da je kao neočekivana posledica globalizacije došlo do homogenizacije različitih ideoloških pozicija. No, to je ipak samo privid i odnosi se samo na sagledavanje posledica globalizacije.

Razlike je i dalje moguće uočiti i one se odnose na aspekte i pitanja kao što su: naglašavanje pojedinih negativnih posledica; da li se sve posledice vide kao negativne ili se priznaje da postoje neki pozitivni efekti globalizacije; stav o tome da li se negativne posledice mogu ispraviti ili je reč o nepovratnim gubicima; da li postoji alternativa ili je reč o nužnim posledicama; da li se te posledice vide kao stvarni realizovani efekti ili se upozorava na tendencije i pretnje; postoje li objašnjenja uzroka koji su doveli do tih posledica.

Navedene razlike mogle bi poslužiti kao kriterijumi za razvrstavanje autora koji navode, pre svega, negativne posledice globalizacije, ali jednu opštu klasifikaciju gotovo da je nemoguće izvesti.⁴ Govoriti, na primer, o podeli između konzervativaca, radikala, levičara, socijaldemokrata i postmodernista⁵ značilo bi samo zadovoljiti klasifikatorske ambicije. No, i pored toga, jedna nam se podela čini naročito važnom. Reč je, naime, vratimo se na početak, o razlici između autora koji globalizaciju shvataju prvenstveno kao projekat moćnih i uticajnih svetskih grupa podržanijom neoliberalnom ideologijom čiji je cilj da umani otpor njihovom projektu, s jedne strane, i onih koji globalizaciju predstavljaju kao, duži ili kraći, istorijski proces, ili bar, kao nastavak niza drugih procesa, pri čemu neoliberalna ideologija daje samo svojevrstan pečat.⁶ Isticanje ove razlike čini nam se važno jer upućuje na značaj pravljenja razlike između globalizama i globalizacije (Bek).

Na kraju treba još jednom istaći da se i za polemike o posledicama globalizacije može reći isto što i za polemiku koja

⁴ U tom smislu i klasifikacije koje smo naveli u delu o različitim teorijskim pristupima globalizaciji ne zadovoljavaju. Naime, teško da bi se mogla pravi razlika između, na primer, hiperglobalista i skeptika u pogledu posledica globalizacije koje navode. Nisu svi hiperglobalisti slepi za negativne posledice globalizacije niti svi skeptici smatraju da novo doba ostavlja samo negativne posledice. Slično je i sa klasifikacijom koju smo sami predložili i koju smo kao što se vidi iz sledeće fusnote morali u ovom slučaju da odbacimo.

⁵ Ova klasifikacija nam se u jednom trenutku učinila kao dovoljno diskriminativna i potpuna, ali smo je napustili kada smo dodatno specifikovali, li svaku od navedenih grupa i zaključili da su na primer stari novi levičari, socijaldemokrati trećeg talasa i poneki postmodernisti međusobno mnogo bliži nego na primer novi stari levičari i stari novi levičari i tome slično.

⁶ Naravno, u okviru druge grupe postoje ogromne razlike po nizu značajnih pitanja i o njima smo govorili u drugim delovima rada.

se odnosi na sveukupan globalizacijski sindrom. Odveć žestoke, često neumerene i jednostrane, bez dovoljno svesti da je reč samo delimično o istorijskom i teorijskom novumu. Dobru ilustraciju toga predstavlja debata o budućnosti i ulozi savremene nacionalne države gde se polarizuju gledišta o njenom nestanku (Omahel), odnosno jačanju (Waiss). (O tome videti i Heldov tekst.) S druge strane, jedan umereniji i staloženiji pogled morao bi uključiti neka prethodna saznanja. Govoreći o međunarodnom bankarstvu XIX veka Karl Polanji kaže: "...ova se tajanstvena institucija pomolila iz svijeta i sjene političko-ekonomske mitologije. Neki su tvrdili da je ona puko sredstvo vlada; drugi, da su vlade instrument njezine neutažive žedi za dobikom; neki da je ona sijač međunarodne nesloge; drugi da je ona sredstvo efeminirana kozmopolitizma koji potkopava snagu muževnih nacija. Nitko nije sasvim griješio" (Polanyi, 1944/1999: 30).

ZAKLJUČAK

Samo na engleskom govornom području do sada je objavljeno preko hiljadu zbornika i studija posvećenih raznim aspektima globalizacije. Broj članaka je nepregledan. U pojedinim radovima nema ničeg posebno novog, ali su prezentovani na pregledan način. Ima i onih koje vredi čitati samo zbog jedne sjajne ideje. Ima naravno i radova koji – ali o tome će presuditi budući istoričari socijalnih ideja – zauzimaju sam vrh savremene socijalne misli. Nadamo se da je i u tom pogledu ova hrestomatija reprezentativna. To nam je zapravo i bio osnovni cilj kojim smo se rukovodili razmišljajući koje autore i koje radove da predstavimo do našim čitaocima. Posao je bio istovremeno i lagan i težak. Težak zbog već pomenutog obima literature, a lagan zbog činjenice da je ma kakav izbor stranih tekstova o ovoj problematici bolji nego nikakav, što je do sada bio slučaj, pa otuda, nadamo se, ovaj zbornik može podstaći štampanje još nekih prevedenih tekstova iz ove trenutno najpropulzivnije oblasti u društvenim naukama.

Treba odmah reći da se i na višestruko širem prostoru ne bi mogla u potpunosti prikazati sva pitanja, dileme, raznoolikost pristupa, kao ni doprinosi svih značajnih autora koji su, od kako traju rasprave o globalizaciji, dali svoj vidan doprinos.

Zbog toga smo odlučili da izbor tekstova i autora prilagodimo ključnim temama koje, s obzirom na ovašnje okolnosti, mogu biti značajne i pogodne za realizaciju osnovnog cilja. Pri tom smo vodili računa da u izbor uvrstimo najznačajnije autore sa čijim radovima, osim izuzetno, npr. Burdije, ovašnja javnost nije imala priliku da se upozna.

U prvom delu imali smo nameru da sa tri značajna priloga omogućimo našoj javnosti da upozna ključne pristupe analizi globalizacije, odnosno osnovnim teorijskim strujama koje se bave ovim fenomenom.

U tekstu Lesli Skiera prezentuju se rivalski pristupi globalizaciji i posebno se ukazuje na značaj razlikovanja pojma internacionalizacija i globalizacija, čije mešanje stvar nepotrebnu konfuziju u analizi globalizacije.

Drugi tekst je iz pera Dejvida Helda, koji je domaćoj javnosti već poznat po radovima iz političke sociologije. U njemu se ističe razlika između takozvanih hiperglobalista, skeptika i transformacionista, što sada predstavlja već klasičnu podelu.

Treći i poslednji u prvom delu je članak Daglasa Keinera, koji ukazuje na evoluciju značajnih teorijskih pravaca iz druge polovine XX veka u pravcu analize globalizacije. Reč je o teorijama modernizacije, imperijalizma, kao i o postmodernističkom pristupu.

U drugom delu zbornika pažnju smo usmerili na ključnu debatu koja se vodi oko pitanja da li je globalizacija mit ili stvarnost, ideološki projekat ili istorijski proces.

Potpuni smisao ove rasprave biće jasan već zahvaljujući prvom tekstu Alena Skota, koji na svoj način ističe značaj ove debate, a za njim slede radovi Volerstina, Hirsta i Thompsona, Beka i Giddensa, u kojima se od pozicije o globalizaciji kao savremenom mitu (Wallerstein), preko skeptičkog ali umerenijeg stanovišta (Hirst and Thompson), dolazi do transformacionističke (Beck) i najzad jake hiperglobalističke teze (Giddens).

U trećem delu predstavljeni su radovi koji u naučnom pogledu najdublje poniru u suštinu globalizacijskog mehanizma, odnosno radovi koji govore o uslovima i uzrocima globalizacije. U tom kontekstu predloženi su radovi Džejmsa Mitelmana, koji o globalizaciji govori kao o sindromu

različitih promena, Rolanda Robertsona, koga mnogi smatraju i rodonačelnikom koncepta globalizacije, Dejvida Harvija, koji je razvio vremensko-prostorni koncept i koji u političko-ekonomskom smislu, po našem mišljenju, najdublje opisuje promene u savremenoj epohi.

U poslednjem delu centar pažnje je usmeren na posledice koje globalizacija ostavlja na različite aspekte društvenog života. Prvi u nizu tekstova iz poznate Baumanove studije upućuje na polarizaciju društva. Zatim sledi sadržinski i metodološki veoma interesantan tekst Valasa i Bredšoa o globalnim društvenim nejednakostima. Tekst hardvarskog profesora Naja bavi se nekim političkim posledicama globalizacije. Na kraju je prezentovan tekst Martina Volfa.

Cilj ovoga uvodnog teksta, to je – nadamo se – do sada postalo jasno, nije bio usmeren ka evaluaciji ili definitivnom zaključku o tome koji je pristup analizi onoga što nazivamo globalizacija najbolji, već ka isticanju bogatstva sadržaja i različitih pristupa koji se u analizi toga sadržaja javlja u savremenim raspravama. U strogo naučnom pogledu to nije naročito uzvišen cilj, ali s obzirom na informacije o globalizaciji kod nas, dakle u zemlji koja je dugo godina bila u centru globalne pažnje ali van globalnih tokova, ovakav cilj se nametnuo sam po sebi. U situaciji *mekturekizacije* kulture (Vuletić), kada se globalni trendovi prihvataju samo na površinskom i formalnom nivou, a sadržaj svesti i delanja ostaje manje-više nepromenjen, činilo nam se da bi ukazivanje na postojanje različitih pristupa moglo pomoći da se skrene pažnja na to da se jednostranim, često emocijama nabijenim stavovima o globalizaciji u saznajnom i praktičnom pogledu ne može mnogo postići.

Tolerancija i koegzistencija različitih shvatanja upravo odlikuju sredine u kojima je svest o globalizaciji poodmakla i *vice versa*. Drugim rečima, makar se u sav glas i složno promovisala ili kritikovala globalizacija, kao nekad, uostalom, tranzicija, ili pre toga nacionalizam, a još ranije samoupravni ili boljševički socijalizam, time se neće postići ni znanje ni svest o tom procesu koji sa sobom donosi mnogo više neprozirnosti, nedoumica i protivurečnosti nego što jedna parohijalna, lokalizovana svest može da podnese.